

1.

Inleiding

Er zit een grote discrepantie tussen de werkelijkheid van het boerenbestaan anno 2013 en de voorstelling van de Nederlanders hoe het platteland eruit zou moeten zien. Vaak wordt bij dat laatste teruggegrepen naar beelden uit de jaren vijftig en eerder, ook al stroken die in geen enkel opzicht met wat daadwerkelijk kan worden waargenomen. Het liefst verbeelden we het boerenleven als zijnde synoniem met natuur, traditie en een gezond bestaan. Toeristische folders, zowel gedrukte als elektronische, bevestigen dat beeld voortdurend. Zo wordt een ontdekkingsreis door het Friese boerenleven niet alleen aanbevolen met een proeverij van Friese kaas, boerenijs of *echte* koeien- en schapenmelk – alsof de Nederlander alleen nog onechte koeienmelk in de supermarkt vindt – maar wordt ook de mogelijkheid geboden in een hooiberg te overnachten.¹ Over ‘Ot en Sien’-landschappen en -belevingen zijn boekenkasten vol geschreven. De boeken die daar huizen zijn in de eerste plaats een vertaling van de eigentijdse belangstelling voor het (historische) boerenleven. Ze missen hun uitwerking niet. Recente studies van het Sociaal en Cultureel Planbureau (CPB) wijzen uit dat de meeste Nederlanders het platteland nog steeds associëren met rust en ruimte.²

Plattelanders weten wel beter. Het oord van ruimte en rust, de rurale idylle is in de eerste plaats een stedelijke koestering. Veel boerenbedrijven zijn kleine tot (middel)grote industriële ondernemingen geworden die meer aanspraak lijken te maken op de managerskwaliteiten van de boer dan op diens agrarische kennis. Rust is ver te zoeken, zeker wanneer de grote landbouwmachines over de smalle dorpswegen denderen en soms tot ver in de nachtelijke uren de oogst binnenhalen. De geprezen weidse ruimte is ook relatief, want overal aan de horizon is de stad te zien. Plattelandsbewoners hebben met de meeste tradities gebroken en de nog bestaande blijken bij nader inzien vaak ‘invented traditions’, recente dorpsgewoontes die het label eeuwenoud opgeplakt hebben gekregen. Wie wil kan die ontwikkeling spijtig vinden, maar nuchter beschouwd is er niet veel meer aan de hand dan dat de landbouw is meegeëvolueerd met de modernisering van de westerse samenleving. Een modernisering die is ingezet met de industriële revolutie in de 19^e eeuw en die tegenwoordig vooral vorm krijgt in een versnel-

¹ Website van ‘Beleef Friesland’, <http://www.beleeffriesland.nl/typisch-fries/het-boerenleven?steID=6&catID=2761> (3 maart 2010).

² Anja Steenbekkers et al., *Het platteland van alle Nederlanders. Hoe Nederlanders het platteland zien en gebruiken* (Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2008).

de globalisering van de economie. De boer anno 2013 bevindt zich ergens tussen de eisen van de markt en de idyllische voorstelling van de maatschappij.

In 1957 publiceerde de Wageningse hoogleraar en landbouwsocioloog E.W. Hofstee, toentertijd de toonaangevende landbouwsocioloog in Nederland, het boek *Rural life and Rural Welfare in the Netherlands*.³ Het boek, mede geschreven op aandringen van de Food and Agriculture Organization (FAO) van de Verenigde Naties, gaf een beeld van de verandering van de Nederlandse landbouw vanuit een historisch-sociologisch perspectief. Het boek heeft een enigszins hybride karakter: aan de ene kant is het een degelijke wetenschappelijke onderbouwing van de Nederlandse landbouwmodernisering in de 20^e eeuw, aan de andere kant was het voor Hofstee in zijn hoedanigheid van uitgesproken modernist een middel om zijn boodschap over de in zijn ogen noodzakelijke verandering van de landbouw uit te dragen.⁴ Vooral het overvloedig fotomateriaal, in belangrijke mate afkomstig van de diensten van het toenmalige Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening, laat nog steeds zien hoe de overheid de landbouwsector graag zag: boeren die technologisch vernieuwden, economisch gelijkwaardig waren aan elk ander beroep in Nederland en sociaal vol in de samenleving stonden.

De werkelijkheid was minder rooskleurig. In de jaren vijftig van de 20e eeuw was er een aanzienlijke groep boeren die het hoofd boven water hield met een paar koeien, enkele varkens, een handvol kippen op het erf en wat stukjes land. Op één van hun zonen, vaak de oudste, rustte de morele druk om het ouderlijk bedrijf voort te zetten. In de ogen van de modernisten hadden zij noch economisch, noch sociaal een nastrevenswaardige toekomst: ze verkeerden sociaal en economisch in een achterlijk isolement. Het was deze groep die onder druk van de overheid en de boerenstandsorganisaties de weg van modernisering insloeg of stopte met het familiebedrijf. De modernisering die volgde vanaf de jaren zestig kende zijn weerga niet in de Nederlandse geschiedenis. Het moderne bedrijf anno 2012 lijkt nauwelijks nog op dat van zijn voorganger in de jaren vijftig. Varkensstallen zijn hermetisch van de buitenwereld afgesloten, koeien worden volautomatisch gemolken, hooi wordt verpakt in rollen omwikkeld met landbouwfolie in plaats van neergezet in hooimijten, grote landbouwmachines doen nu het werk op de ruilverkavelde landen en her en der verschijnen de eerste robotmachines op akkers. Enerzijds betreft de verandering technische vernieuwingen zoals die al sinds mensenheugenis voorkomen in de landbouwsector, anderzijds is deze ook het resultaat van een minder zichtbare revolutie in het boerenbestaan. Die revolutie voltrok zich op het economische en het sociale vlak.

³ E.W. Hofstee, *Rural Life and Rural Welfare in the Netherlands* (The Hague: Government Printing and Publishing Office, 1957).

⁴ Zie ook: E.H. Karel, *De maakbare boer. Streekverbetering als instrument van het Nederlands landbouwbeleid 1953-1970* (Groningen/Wageningen: NAHI, 2005).

Het beeld van de boeren is in twee uitersten uiteengevallen. Iedereen weet dat de huidige boer een moderne ondernemer is en toch koesteren we, zoals hiervoor al signaleerd, het beeld van hem dat nog veel lijkt op dat van de traditionele boer in de jaren vijftig. De meeste wetenschappelijke studies gaan over het boerenbestaan vanuit een economisch perspectief, maar de meest populaire boeken over de boer die we vanuit sociaal-cultureel perspectief zouden willen zien. Vooral in die laatste studies verschijnt het boerenleven vaak als een geïsoleerd fenomeen, dat zich ontwikkelt binnen een eigen werkelijkheid los van wat heet 'het burgerleven'. De samenleving dreigt daardoor een verwrongen beeld te krijgen van de boerenwerkelijkheid, zelfs zozeer dat landbouworganisaties het noodzakelijk achten dialogen te organiseren tussen 'boeren' en 'burgers', zoals het in 2005 gestarte project *Waarden van het land*, waar door beide groepen tijdens discussies in dorpshuizen, scholen en kerken wordt nagedacht over de betekenis van het platteland.⁵ Maar is er wel sprake van een isolement van het boerenleven? Stoelt het onbegrip tussen stad en platteland niet op andere oorzaken dan onbekendheid? Is het niet veeleer zo dat de Nederlandse samenleving de consequenties van de modernisering van het platteland slechts moeizaam lijkt te kunnen accepteren?

Eerder wijdde ik een boek aan de zogenaamde 'maakbare boer'.⁶ Deze studie behandelde de actieve rol van overheid en maatschappelijke organisaties bij de beïnvloeding van een deel van de Nederlandse boeren in het sociale en economische bestaan in de jaren vijftig en zestig. Conclusie was toen dat die beïnvloeding zeker niet zonder resultaat was geweest, maar dat tevens moest worden geconstateerd dat een deel van de sociaal-culturele en economische veranderingen in de landbouw zich buiten de overheid om voltrok. De modernisering van het boerenbestaan was niet te reduceren tot overheidsprogramma's, maar lag mede verankerd in de verandering van de samenleving. Na beëindiging van deze studie richtte mijn aandacht zich gaandeweg ook op wat ik ben gaan noemen de 'effecten van de modernisering' na de jaren zestig. Die modernisering resulteerde onder andere in een industrialisatie van de landbouwsector, dat wil zeggen een reorganisatie van de agrarische productieprocessen naar industrieel model. Deze industrialisatie heeft uiteindelijk een zeer brede en diepe doorwerking gehad op het hele boerenbestaan, zowel vanuit een economisch, sociaal als ecologisch perspectief. Hoe zit het met de verandering van het boerenbestaan tussen markt en maatschappij? Hoe heeft de technische en economische modernisering van de afgelopen halve eeuw haar doorwerking gehad in het sociaal-culturele bestaan van de boeren? Dat zijn de hoofdvragen die de basis vormen van de beschouwingen die in dit boek zijn opgenomen.

⁵ Ton Duffhues, Hein Pieper en Franck Ploum (red), *Waarden van het land. Verhalen van boeren en burgers over het platteland* (Kampen: Ten Have, 2009), 11. Zie ook: <http://www.waardenvanhetland.nl>.

⁶ Karel, *De maakbare boer*.

Eén van de meest recente uitgebreide uitgaven over het boerenleven is een 35-delig verzamelwerk van uitgeverij Waanders.⁷ Een redactieteam, met onder andere de landbouwhistoricus Jan Bieleman, verdeelde het boerenleven in een aantal thema's en wijdde vervolgens aan elk onderwerp een afzonderlijke aflevering. De serie stelt het boeren-erf centraal. De lezer leert als het ware het boerenbestaan door de ogen van een boer te zien. Dat levert een boeiend en indringend beeld op, maar tegelijkertijd lijken de gekozen thema's het boerenbestaan te isoleren van de gehele maatschappelijke context. Kan het moderne boerenbestaan nog wel begrepen worden zonder van het erf af te komen? Het lag voor de hand in de onderhavige studie een aantal thema's te kiezen dat de maatschappelijke context en niet het boeren-erf of de beleving van de boer als uitgangspunt nam. Daarom komen in het navolgende onderwerpen als veranderd platteland, milieu, emigratie en maatschappelijk ondernemen aan bod. De keuze van de thema's is dus niet willekeurig, hoewel op voorhand gesteld moet worden dat ze niet het hele spectrum van het sociaal-culturele en economische leven van de boer kunnen beslaan. Het gaat hier dan ook minder om encyclopedische volledigheid en meer om een adequate analyse hoe de rol van de boer in de ruimte tussen markt en maatschappij na de Tweede Wereldoorlog – en soms al ver daarvoor – veranderde.

Het resultaat is een achttal essays waarin telkens op een beschouwende manier vanuit een ander thema wordt gekeken naar de naoorlogse transformatie van het boerenbestaan. Het is een zoektocht naar de effecten van de modernisering. *Boeren tussen markt en maatschappij* is vooral gebaseerd op literatuurstudie, maar waar noodzakelijk zijn ook andere bronnen geraadpleegd en waar mogelijk ook data uit eerdere onderzoeken van de auteur gebruikt. De eerste vier essays bestuderen de naoorlogse veranderingen in een viertal existentiële 'ruimtes' van het boerenbestaan, namelijk de fysieke, economische, politieke en culturele ruimtes. De drie andere essays gaan nader in op een aantal thema's: emigratie, gezin en milieu. In het laatste essay wordt een verbinding gelegd tussen de verschillende thema's en een antwoord gegeven op de centrale vraag naar de invloed van de modernisering op het boerenbestaan.

⁷ Jan Bieleman et al (red), *De geschiedenis van het boerenleven in Nederland* 35 delen (Zwolle: Waanders, 2006–2008).